

Vierde Wereld Verkenningen N° 12, een uitgave van ATD Vierde Wereld Nederland, speciale pdf versie voor internet

Geweld dat de armen wordt aangedaan

VOOR EEN ANDERE POLITIEK VAN GEWELD

VOORAF

In de berichtgeving vandaag de dag neemt geweld een vooraanstaande plaats in. Geweld is aan de orde wereldwijd, in vele landen in Afrika, maar ook in het Midden Oosten. Ook in onze eigen omgeving kwam fysiek geweld niet zo lang geleden ter sprake tijdens de onlusten met jongeren in Frankrijk en in Nederland.

Realiteit is verder dat een aantal burgers regelmatig aandacht vraagt voor hun belangen door middel van in principe geweldloze acties die desalniettemin vaak gepaard gaan met de uitoefening van een zeker geweld: voorbeelden zijn acties van boeren tegen genetisch gemanipuleerde gewassen (ggo's), protesten van anders globalisten, campagnes van Greenpeace tegen atoomenergie en andere milieuproblemen. Deze acties worden in de pers beschreven in termen van demonstraties, stakingen, sociale acties. Ze behoren bijna tot geaccepteerde vormen van participatie.

Wanneer het om manifestaties in of rond arme wijken gaat, zoals in 2005 het geval was in Frankrijk, worden acties eerder aangemerkt als sociale onrust. De aanstichters zijn dan onruststokers, een gevaar voor de maatschappij. Bij dit soort geweld roept geweld sneller een gewelddadige reactie van de maatschappij op.

In een aantal gevallen wordt dan verband gelegd tussen geweld en armoede. De vraag rijst vervolgens: Komt armoede voort uit geweld of brengt armoede geweld voort? Wat er ook van zij, praktisch en ervaring leren dat de armen vaker slachtoffer zijn van geweld en daartegen uiterst gebrekkig worden beschermd.

De niet aflatende aandacht van de media voor geweld, bracht een aantal actieve leden van de beweging ATD Vierde Wereld ertoe op zoek te gaan naar teksten van Joseph Wresinski, ¹ oprichter van de beweging, rond dit thema. Zij stuitten daarbij onder meer op de onderstaande tekst over het 'Geweld dat de armen wordt aangedaan', die een belangrijk onderdeel vormt van dit nummer van Vierde Wereld Verkenningen.

De tekst dateert uit 1968. Wat opvalt is dat Wresinski deze net voor de gebeurtenissen (studentenopstand) van mei 1968 in Parijs geschreven heeft. Er werd toen veel over geweld gesproken en over vormen van 'structureel geweld'. De studenten rechtvaardigden hun acties tegen personen en instellingen met een beroep op het bestaande 'structurele geweld'. In de tekst van Wresinski komt deze term niet voor, maar de situatie die hij beschrijft, heeft er wel veel van weg.

In diezelfde periode worden in Frankrijk – en daaraan is in de media minder aandacht geschonken - op vele plaatsen krottenwijken opgeruimd om plaats te maken voor wijken met goedkope hoogbouw van geringe kwaliteit. Wresinski wordt vanaf 1961 door dan zittende bewoners van deze arme wijken benaderd. Naar sommige plekken, zoals 'La Campa' en 'Francs Moisis', stuurt hij zijn medewerkers om er onder de mensen te wonen en te werken. ² Hij is er via hen van dichtbij getuige van hoe mensen van de ene op de andere dag worden verjaagd en hoe hun 'woningen' door bulldozers met de grond gelijk worden gemaakt. Voor families zonder voldoende inkomen is er geen enkel uitzicht op een oplossing. Die ervaringen inspireren hem in 1968 tot de tekst. Deze dient als voorwoord in een tijdschrift dat de trieste gang van zaken bij deze ontruiming beschrijft en met foto's illustreert. ³

Het tijdschrift pleit voor alomvattende oplossingen, geen kleine aanpassingen of spaarzame maatregelen. Er moet serieus geïnvesteerd worden, is het pleidooi, in ontwik-

kelingskansen voor deze bewoners. Als er keuzes gemaakt moeten worden, dan dienen de ernstigste mistoestanden het eerst aangepakt te worden. De inzet van de politie is dan niet meer nodig. Ieder heeft recht op bescherming van zijn persoon, op fatsoenlijke levensomstandigheden, op cultuur en kennis, op persoonlijke autonomie. Dit pleidooi is ook nu nog uiterst actueel.

Naast en na de tekst van Joseph Wresinski publiceren we in deel 2 van deze uitgave van Vierde Wereld Verkenningen enkele overwegingen. Het zijn deels reacties van mensen die de tekst onlangs gelezen hebben en zeggen waarom de tekst hen vandaag aanspreekt, deels gebeurtenissen die de laatste maanden in het nieuws kwamen.

INHOUDSOPGAVE

Vooraf	pagina 1
Deel I. Voor een andere politiek van geweld	pagina 2
Deel 2. Enkele overwegingen bij de tekst van Wresinski over armoede en geweld	pagina 7
Noten	pagina 11
Literatuur	pagina 12

DEEL 1

HET GEWELD DAT DE ARMEN WORDT AANGEDAAN

Het geweld van onverschilligheid en minachting

De mens die gebroken wordt door het geweld van zijn medemensen, zit werkelijk in de ellende. Dat is vooral het geval als het geweld de vorm aanneemt van minachting en onverschilligheid die hem omlaag halen zonder dat hij zich daartegen kan verweren. Hij kan zich enkel aan dat geweld onttrekken door van normale paden af te wijken (...). Hij richt zich ten gronde en leeft van jan en alleman verlaten in achterbuurten, krottenwijken. Hij voelt zich totaal uitgesloten.

Het is dit geweld van minachting en onverschilligheid dat extreme armoede voortbrengt. Minachting en onverschilligheid leiden onvermijdelijk tot uitsluiting, waarbij mensen een medemens verstoppen. Ze houden de arme ⁴ daarmee gevangen in een situatie van uitsluiting die hem vermorzelt en kapot maakt. Deze voelt zich geen normaal mens meer, maar een arme, uitgestoten.

Het voortdurend gebrek aan opbouwende contacten met anderen, contacten die in het leven van ieder mens een stukje licht en zekerheid brengen, zorgt ervoor dat zijn intelligentie verschrompelt; het maakt dat zijn hart voortdurend door angst, onrust en wantrouwen bevangen is. Zo gaat zijn ziel ten gronde.

Geweld in naam van orde, redelijkheid en recht

We hebben er geen flauw idee van hoe deze vormen van geweld de armen onderdrukken, hoe we met onze vooropgezette ideeën van orde, goede zeden en recht de arme ernstig benadelen.

We bemoeien ons in naam van orde en goede zeden met het beetje liefde dat hij nog ontvangt. We duwen hem aan de kant. We halen zijn goede naam door het slijk. We veroordelen hem. We zouden er beter aan doen zijn liefde – ook al stemt die niet overeen met het idee dat wij ervan hebben - als een springplank te gebruiken in het belang van zijn hele gezin. Want die liefde is de enige troef die hij nog kan uitspelen. Ze vormt voor hem, ongetwijfeld, de enige mogelijkheid om een stukje zelfvertrouwen terug te winnen en een beter bestaan op te bouwen.

Arme buurten en krottenwijken kunnen voor heel arme gezinnen een opstapje vormen naar een betere horizon. Maar de samenleving maakt, onder het voorwendsel van orde en openbare zeden, van zo'n omgeving een hel. Ze veronderstelt dat de gezinnen er niet vandaan willen. Ze wil voorkomen dat mensen blijven en gaat hen het leven zuur maken. Het tempo waarmee ze haar visie oplegt, maakt dat de mens niet meer meetelt. Hoe armer iemand is, hoe meer hij aan zijn schamele bezittingen hecht. Hij is niet bereid er iets van af te staan zolang hij niet weet wat hij er voor terugkrijgt.

Onze redelijkheid brengt ons ertoe de arme van zijn zelfstandigheid te beroven. We vinden dat wij het beste met hem voor hebben. Hij kan niet kiezen, dus waarom zouden we hem de keuze laten. Wij bepalen waar hij moet wonen. En als hij niet meewerkt, beschuldigen we hem van passiviteit. We vinden dat hij geen initiatief neemt. We concluderen dat hij zich bij zijn armoede neerlegt. Maar hoe kan het anders? We gaven hem nooit de kans zijn verstand te gebruiken.

In naam van een idee van het recht, pakken we hem zijn rol als vader af. In bijzijn van zijn kinderen, nemen we beslissingen in zijn plaats. We zeggen dat hij geen verantwoordelijkheidsbesef heeft. Wij veroordelen hem. Hoe kan hij ooit een echte vader worden en de verantwoordelijkheid gaan dragen voor zijn gezin en hiervoor opkomen?

Wij veroordelen alles wat hij doet. We betuttelen hem. We geven hem geen kans om dezelfde materiële welvaart te genieten als wij zelf. Daarom voelt hij zich belaagd. We luisteren niet naar zijn klachten. Ze sluiten niet aan bij onze normen. Hij steelt en gaat tot geweldpleging over. Wat kan hij anders doen? In naam van de rechtsorde, sluiten we hem vervolgens op. Hoe kan hij, als hij weer vrij gelaten wordt, onze rechtsorde nog eerbiedigen?

Onze ideeën van orde, van goede zeden, redelijkheid en recht keren zich tegen de arme. Zij scheppen voor hem een vreemde orde die hem in een toestand van wanorde, onredelijkheid en onrecht brengt.

Een orde van gewelddadigheid roept wanorde en geweld op

De arme accepteert onze redelijkheid en goede zeden alsof die normaal zijn. Hij respecteert onze voorschriften en verplichtingen. Hij gedraagt zich zo, omdat hij zich onderdrukt voelt. Maar het geweld van de heersende orde overmeestert hem. Zo gaat hij de regels die aan hem worden opgelegd, ook aan anderen opleggen.

Maar zijn geweld heeft niet dezelfde logica. Het is onsamenhangend. Als een blinde man gaat hij te keer, onhandig, luidruchtig. Zijn geweld lijkt zinloos. Iedereen in zijn omgeving moet eronder lijden. Hij slaat zijn vrouw, scheldt zijn baas uit, bedreigt de ambtenaar van het arbeidsbureau, jaagt zijn vrienden weg... Maar in wezen is hij niet gewelddadig; hij lijdt aan vlagen van woede. Hij raakt slaags met zijn burens, maakt dames die in opdracht van liefdadige instellingen een helpende hand willen toesteken, voor rotte vis uit. Hij beschouwt hun vriendelijkheid en goede manieren als de instrumenten van het geweld waarvan hij het slachtoffer is.

De niet-armen gaan hem mijden en slaan voor deze woesteling op de vlucht. Ze zijn blij dat ze er nog goed van af komen. Zij vinden dat die opgewonden vent zijn lot verdient. Er is niets met hem aan te vangen. Er zal nooit iets goeds van hem terechtkomen.

De samenleving die berust op redelijkheid en goede zeden, weet zich geen raad met deze vorm van dialoog. De kerken blijven op hun hoede en vinden het verstandig om deze mens slechts mondjesmaat toegang te geven tot hun projecten.

De toestand van de armste in onze moderne wereld van overvloed is daarmee de meest tragische die de mensheid ooit in haar lange geschiedenis heeft gekend. Nooit eerder zijn de armsten zo volledig gebroken, verward en verminkt. Ze worden beroofd van hun vrijheden, van hun rechten en hun mogelijkheden, van hun respect en hun liefde. Deze mensen zijn volledig onderworpen aan een alles verpletterende vorm van geweld, en dat in naam van de orde, van de rechtvaardigheid van de gevestigde orde.

De armsten zijn niet haatdragend

Maar wie is die mens die zo behandeld wordt? We kennen hem alleen van zijn gebreken, zijn zonde of waanzin. Wie is die mens die zich als uitschot manifesteert? We erkennen dat trouwens door te zeggen: “Iedere samenleving heeft zijn afval. Dat is nu eenmaal onvermijdelijk.”

We hebben deze mensen het zwijgen opgelegd. We hebben hen beroofd van de middelen die ze nodig hebben voor hun geestelijke ontwikkeling. Ze kregen geen kans om te leren zich verstaanbaar uit te drukken voor anderen. De smerigheid van de armoede, de stank van de armoede en hun chaotische levenswijze vol geweld zijn manieren om ons toe te roepen en met ons te communiceren.

Roepen ze om wraak, om beroving, verkrachting, herstel? Hebben ze werkelijk andere bedoelingen dan wij zelf?

De armste mens is geen uitschot. Hij is niet gevaarlijk of vervuld van haatgevoelens tegen degenen die hem verdrukken. De ruiten van zijn huis zijn gebroken; zijn krotwoning bestaat uit ongelijke planken; hij woont in een donker hol; dagelijks gaat hij tevergeefs op zoek naar een baantje, naar een vriend. Hij zoekt een toegestoken hand, een God in wie hij kan geloven. Hij lijdt onder het geweld van het eindeloze wachten zonder dat er enig uitzicht bestaat op een verandering ten goede. Als hij zijn vuisten af en toe balt, is het niet uit haat, maar omdat hij in de ellendige toestand waarin hij verkeert, van niemand iets hoeft te verwachten. Hij kan geen stevige hartelijke hand geven aan een Jezus Christus. Uit pure wanhoop over de onmenselijke toestand waarin hij moet leven, gaat hij tot geweld over. Hij heeft niet de bedoeling om voor zijn rechten op te komen en valt ons niet aan om zijn rechten van ons op te eisen.

Kerkdeuren gaan steeds verder dicht

Geweld roept steeds weer geweld op. De onbesuisde reactie van de arme wekt onze afkeer op. We gaan hem steeds dieper minachten en grondiger uitsluiten. Hij heeft niet de rechten die ieder ander heeft. We sluiten hem op in een achterbuurt. We sturen de politie op zijn dak, surveillancewagens, bulldozers die de krotten opruimen. We vernietigen zijn schamele bezittingen, de planken, het stukje golfplaat, het teerpapier, een paar groentekistjes met spullen die hij gevonden heeft bij het afval van de markt.

We beroven hem steeds verder van de rechten en van voorrechten waarvan wij zelf genieten. We zetten afrasteringen om ons heen om onze belangen te beschermen. We doen de kerkdeuren steeds verder dicht. Zo kunnen we – met een veilig gevoel - rustig slapen, zonder ons zorgen te hoeven maken over degene die zich vlakbij, in onze buurt, ophoudt en onze naaste is.

Hij is geen uitschot, maar een slachtoffer. Hij blijft het kind van de rekening in sombere buurten, zolderkamertjes, gemeubileerde huurkamers. We willen niets met hem te maken hebben. Hoe meer we ons in onze veilige buurt opsluiten, hoe minder we ons enig idee van zijn situatie vormen. Hij wordt een volkomen vreemdeling voor ons. Al weten we niets van hem en van het leven dat hij moet leiden, we vinden desondanks dat hij zijn verdiende lot krijgt. Zijn manier van leven brengt ons in verwarring. We trekken de conclusie dat we niet dezelfde belangen hebben. We denken dat als we naar hem luisteren, we alles wat we bezitten, moeten afstaan. Want hij is nergens tevreden mee. Hij wil alles bemachtigen en maakt alles kapot. We willen tot iedere prijs voorkomen dat het zover komt. Wij beschouwen hem als een groot gevaar voor ons. We hebben het er daarom maar voor over te vergeten dat hij een medemens is.

Mensen gaan verloren, terwijl wij de ruimte veroveren

Wij dragen allemaal verantwoordelijkheid voor die situatie, ook de mensen die iets aan armoede proberen te doen. Wij veroorzaken die situatie, omdat we armoede als een bijzaak beschouwen, een ongelukje. Om diezelfde reden zijn onze oplossingen ook heel gebrekkig. In de meeste gevallen stellen we noodverbanden voor, gerommel in de marge.

Onze oplossingen mogen de opkomst van een nieuwe wereld met zijn nieuwe torens van Babel, zijn zuilen van Hercules, niet in de weg staan. Het verklaart waarom sommige mensen volledig verloren raken, in een periode waar anderen de ruimte veroveren.

Wij willen we het niet toegeven. Het deert ons niet dat mensen kapot gaan van armoede. Wij vinden het erger dat de vooruitgang van anderen gehinderd wordt. We moeten vliegtuigen bouwen, fabrieken, ruimteschepen. En we willen allemaal in de vooruitgang delen.

Wij vinden dat armoede de wereld uit helpen geen serieuze aangelegenheid is. De enkelingen die er iets aan proberen te doen, verdienen een eervolle vermelding, maar het blijven zonderlingen. Die mensen hebben een bijzondere roeping, een charisma. Maar het is van geen enkel belang. Het loont echt niet de moeite daarmee je leven te verdoen.

Het is niet tot ons doorgedrongen dat het domme geweld van de armen niet gezien moet worden als een ongelukje in onze geschiedenis. Dat geweld moet beschouwd worden als een kritiek op de samenleving in zijn geheel die in staat is de ruimte te veroveren, maar tegelijkertijd toelaat dat mensen van armoede omkomen.

Het geweld van de liefde

Het is waar dat geweld geweld oproept. Maar bestaat er voor de maatschappij alleen het geweld van uitsluiting of van wapens die zich op de borst van de armen richten?

Er bestaat een veel efficiëntere vorm van geweld. Zijn wortels bevinden zich heel diep in ieder mens. Het zoekt zijn voedsel in ons hart, in onze beste kwaliteiten, in ons verlangen naar vreugde, onze wens vrede te scheppen en te verspreiden. Het voedt zich met onze ontmoeting met de God van de liefde, met ons ideaal van rechtvaardigheid.

Deze vorm van geweld, het geweld van de liefde, kan echte, diepgaande, duurzame revoluties op gang brengen. Het leidt tot wedergeboorte en scheidt leven, respect, eergevoel, roem en geluk voor alle mensen, arm en rijk. Ieder van ons oefent deze vorm van geweld uit, het geweld van de liefde. Of we nu willen of niet, vanwege het enkele feit dat we méns zijn, zijn we ons ervan bewust dat we geen mens mogen beschouwen als een vreemdeling of een vijand.

Ook de arme legt zich op dit geweld toe. Als we hem ook maar een klein beetje zouden kennen, zouden we weten dat hij niet anders van ons vraagt dan om mens te mogen zijn. Zijn wensen gaan niet verder. Hij vraagt dat we alle mensen als mens beschouwen en als mens behandelen.

Hij vraagt om niets anders dan: dat de school een broedplaats van kennis is voor zijn kinderen; dat de kerk de weg wijst naar de gemeenschap van alle mensen met de God in wie zij geloven; dat de samenleving rechtvaardig en juist is; dat de technologie en de economie dienstbaar zijn en eraan bijdragen om de hulpbronnen van de aarde eerlijk te verdelen.

De armen vragen, net als wij, om een nieuwe wereld.

Wordt de onderdrukte onderdrukker?

We kunnen ons uiteraard een ander soort revolutie voorstellen, de klassieke waar de geschiedenisboeken vol van staan. Bij deze revoluties organiseren de armen zich om de rijken hun macht te ontnemen en de bestaande orde omver te halen. Maar wie kan garanderen dat de arme, zodra hij de rijke van morgen is, een stukje beter zal zijn dan de rijke van vandaag? Wie zal kunnen zeggen dat Lazarus, zodra hij eenmaal aan de tafel van de rijke man zit, niet op zijn beurt de rijke verdrijft? Wie kan ons verzekeren dat de arme, zodra hij aan de macht gekomen is, geen geweld zal plegen en verderf zal zaaien? Kunnen we niet verwachten dat de armen van vandaag zich als tirannen zullen gedragen en de rijken zullen onderdrukken zodra ze hen van hun macht beroofd hebben? Hoe kunnen we voorkomen dat de armen de macht veroveren en vervolgens hun eisen voor rechtvaardigheid en respect voor allen laten vallen en opnieuw een wereld van onrecht,

leugen, haat en oorlog tot stand brengen?

De huidige situatie van de meest uitgeslotenen en de noodzaak om de samenleving in hun voordeel te hervormen, mogen er niet toe leiden dat we dit gevaar - de armen kunnen proberen om op hun beurt anderen te onderdrukken en om te brengen - uit het oog verliezen. Wordt dit gevaar niet veroorzaakt door het feit dat de armen er getuige van zijn hoe de beter gestelden in overvloed leven en hun materiële welvaart aanwenden om anderen te overheersen en om te brengen? Wanneer de armen de plaats van de rijken innemen, zullen ze er dan niet toe geneigd zijn om te handelen zoals zij zelf altijd hebben meegemaakt? Zullen ze niet in de verleiding komen een samenleving tot stand te brengen zoals zij die altijd gekend hebben, gebaseerd op geweld?

Daarentegen, als zij onder de rijken van nu echt menslievende mensen zouden vinden, respectvol voor hun medemensen en echt ruimhartig, die serieus en heel concreet werken aan een nieuwe wereld, gebaseerd op rechtvaardigheid, liefde, waarheid en vrede; als zij onder de rijken van nu mensen zouden ontmoeten die de waardigheid van hun medemensen voorop stellen, dan is er wellicht een kans dat de armen eerder een voorbeeld aan hen nemen dan aan anderen, en met hen aan de slag willen gaan om zo'n nieuwe wereld tot stand te brengen.

Liefde brengt liefde voort

De wereld van morgen hangt volledig af van de wijze waarop ieder van ons zich **persoonlijk** inzet. Of we bouwen haar met de armen of ooit zullen de armen onze plaats innemen om haar te bouwen zonder ons. Als we streven naar een wereld zonder onderdrukking, dan moeten we leven naar het woord van Christus: "Het koninkrijk der hemelen wordt bestormd met geweld".⁵ Deze vorm van geweld doen we ons zelf aan: we doen afstand van onze hoogmoed, van onze overheersingsdrang; we zien vrijwillig af van onze materiële welvaart en gebruiken die om broederschap, waarheid en vrede tot stand te brengen.

Als de armen ons echt zien leven als armen, dan zullen ze tegen ons opkijken en ons beschouwen als een model. Dan zorgen we er voor dat deze armoede de waarheid is waar Christus om vraagt en die hij ons zelf heeft voorgeleefd. De armoede van de man die op Golgotha gekruisigd is, is een manier van leven, is veeleisend. Wie op een andere manier arm wil zijn dan de manier die Hij gekozen heeft, is niet echt arm. Dit geldt voor al degenen die ernstige kritiek uitoefenen op de wereld van overvloed.

Alleen als we de prijs willen betalen die Christus zelf betaald heeft, kan er in de toekomst een wereld van meer rechtvaardigheid, waarheid en broederschap tot stand komen. De wereld van morgen hangt af van de mate waarin wij ons gevoelig tonen voor de roep om liefde die uit de aarde opstijgt; ze hangt af van de mate waarin wij ons volledig laten uitkleden. De wereld van de toekomst moet berusten op het beginsel van delen en verdelen van al hetgeen we ontvangen hebben, zodat alle dingen strekken tot het geluk van alle mensen.

Het is belangrijk te weten dat het onvoldoende is om eenmalig afstand te doen van al onze bezittingen. Onze houding levert pas een aanknopingspunt op als we er een blijvende gewoonte van maken. Dat is vereist als we niet alleen bij de armsten willen zijn, maar ons ook willen vereenzelvigen met alles wat zij aan waarheid, liefde en rechtvaardigheid bezitten. We moeten ons aansluiten bij hun inspanningen en er zo in opgaan dat we ons er niet bij neerleggen tot we resultaat bereikt hebben.

Vanaf dat moment zullen de armsten ons als een model beschouwen en niet als een vijand. Dan zullen ze er alles aan doen om met ons een wereld van waarheid, een wereld van liefde en vrede tot stand te brengen. En als er in de wereld dan nog een vorm van geweld overblijft, is dat het geweld van de liefde.

Joseph Wresinski

DEEL 2.

ENKELE OVERWEGINGEN BIJ DE TEKST VAN WRÉSINSKI OVER ARMOEDE EN GEWELD

In dit deel geven we enkele recente elementen die aangedragen zijn naar aanleiding van de tekst van Wresinski of die we ermee in verband brengen. Het betreft geen uitvoerig, systematisch commentaar. We beschouwen de tekst niet als een les. De elementen dienen niet om het gelijk of ongelijk van de tekst te onderstrepen. Het zijn eerder overwegingen, vragen, bemerkingen over het thema 'armoede en geweld' die tot verder uitdiepen willen aanzetten.

Armoede, een vorm van geweld

Armoede moet als een vorm van geweld beschouwd worden; ze beledigt mensen in hun menselijke waardigheid.⁶ Als een gezin voldoende middelen heeft, maar het wil niet dat een van de kinderen dat ziek is, door de dokter behandeld wordt, vinden we dan niet dat het kind geweld wordt aangedaan?

Dit voorbeeld kunnen we doortrekken naar de landen van de Europese Unie. Ze beschikken over voldoende middelen, maar ze laten toe dat een behoorlijke groep mensen in armoede leeft. We moeten dit zien als geweld tegen de betrokken personen. In het algemeen wordt te lichtvaardig gedacht over armoede. Het wordt gezien als een ongelukje.

De armen, voornaamste slachtoffers

In Europa⁷

In Europese landen komt het zelden voor dat mensen vanwege armoede worden omgebracht. Toch lijdt een groot aantal burgers onder de gevolgen van fysiek geweld.

Iemand die arm is vindt praktisch alleen zwaar en vuil werk. Hij ontvangt niet de verzorging die hij nodig heeft. In Bazel kennen we mensen die geen gebit meer hebben, omdat ze de tandartskosten niet vergoed krijgen of zo mondjesmaat dat ze niet bij de tandarts komen.

Ook overlijden veel arme mensen op jonge leeftijd. In de Elzas heb ik veel uitvaarten meegemaakt van mensen tussen de 25 en 45 jaar. Een jongen van 12 zei bij de begrafenis van zijn moeder, 32 jaar oud: 'Het komt van armoede.'

De armen lijden ook onder psychisch geweld: ze zijn vaak volledig van anderen afhankelijk. Anderen spreken en beslissen voor hen.

Een jongeman van 21 jaar heeft een invaliditeitsuitkering gekregen, omdat de ambtenaar op het arbeidsbureau denkt dat hij toch nooit een baantje zal vinden. Als hij gaat schelden en het tot een handgemeen komt, ziet men dat als het geweld van de armen. Maar niemand onderkent het geweld dat deze jongen levenslang tot nietsdoen veroordeelt.

Een vrouw in Zwitserland krijgt van de Sociale Dienst te horen dat ze eerst met haar man moet trouwen om een uitkering te krijgen. Later, in een ander dorp, moet ze eerst van hem scheiden om daarvoor in aanmerking te komen.

Kinderen worden uit huis geplaatst en lopen op weg naar school iedere dag langs het huis van hun moeder. Als ze naar hun moeder vluchten, moet die hen naar de instelling terug brengen.

Veel kinderen kennen geen jeugd omdat ze van jongs af aan hard moeten werken.

Armen in situaties van gewapend conflict, het voorbeeld van Peru

Getuigenissen uit landen die lang het theater zijn van geweld, laten zien dat de armsten hier het meest onder lijden. In Peru bijvoorbeeld heerste twintig jaar strijd met aan de ene kant een terreurorganisatie en aan de andere het leger dat die organisatie moest

bestrijden.

De guerrillabeweging, het Lichtend Pad, trok zich terug op het platteland en in de bergen. Ze deed daar een beroep op arme jongeren die hun situatie wilden verbeteren; de meesten van hen spraken Quetchua en hadden geen vervolgonderwijs genoten. Op een bepaald moment installeerde de guerrillabeweging een eigen soort gezag ter vervanging van de bestaande publieke instellingen. Ze dwong de bevolking mee te werken.

Het leger van haar kant organiseerde operaties op grote schaal. Het rekruteerde mensen in de steden die niet vertrouwd waren met de boerenbevolking, niet gewend waren in het hooggebergte te leven en de taal niet spraken. Het leger vertrouwde niemand. Wie niet voor was, was tegen en werd gedood. Vooral jonge mensen waren het slachtoffer.

Geen enkele oorlog die Peru in het verleden heeft gevoerd, eiste zoveel slachtoffers als deze burgeroorlog. De hele bevolking werd getroffen, niemand bleef gespaard: ook niet vrouwen, kinderen en ouden van dagen. Heel veel jongeren in de leeftijd van 20 tot 40 jaar kwamen om. Er zijn veel wezen. Veel kinderen zijn geboren na een verkrachting. In de meeste gevallen kwamen de slachtoffers uit de armste en meest afgelegen streken.

Ouders uit bedreigde dorpsgemeenschappen zonden hun kinderen naar vrienden en bekenden in de stad om ze te beschermen. De kinderen werden erop aangekeken en voor terrorist uitgemaakt.

De armen worden op hun situatie aangekeken

Een groep families woonde jarenlang in krotten onder een brug bij een afvoerkanaal in Manilla (Filippijnen). Ze zijn tenslotte uit hun huis gezet. Bij hun vertrek kregen ze een vergoeding. Maar die was net genoeg om het drie maanden vol te houden. Sommigen van hen keerden terug naar de provincie. Anderen leven weer op straat. De krotten zijn verwijderd, maar de mensen zijn er nog. Ze mogen hun huis er niet opnieuw opbouwen. Sommigen slapen in taxifietsen. Nu is het hun eigen schuld dat ze op straat staan. Ze hebben immers een vergoeding ontvangen.

Een aantal Europese landen neemt maatregelen, bijvoorbeeld op het gebied van vorming of werkgelegenheid, die feitelijk ontoegankelijk blijven voor de zwaksten, maar het zijn de mensen die er geen gebruik van (kunnen) maken die er de schuld van krijgen (eigen schuld, dikke bult).

Bij de orkaan Katrina in New Orleans kwamen de armsten op straat terecht. Er was niets voor hen geregeld. Ze verloren alles wat ze nog hadden. Bijna niemand van hen kon naar de stad terugkeren. Ze blijven aan zichzelf overgeleverd, zonder middelen. Dit is het geweld van de onverschilligheid.

Het geweld van de arme heeft niet dezelfde logica

Bij de verslaggeving over gebeurtenissen in de voorsteden van Parijs in november 2005 gaven enkele kranten als verklaring dat mensen zichzelf soms verminken wanneer ze met gewelddadigheid in aanraking komen. Het heeft veel trekken van zelfmoord.⁸ Die theorie verklaart wellicht waarom jongeren in Frankrijk in hun eigen omgeving vernielingen aanbrachten, bij hun eigen burens in plaats van zich te keren tegen degenen die verantwoordelijkheid dragen voor de situatie.

Geweld hangt nauw samen met ontwikkeling

Bij de onrust rond Parijs in Frankrijk wezen veel kranten op de situatie van uitsluiting van de jongeren, op het ontbreken van uitzicht op werk; volledig gebrek aan vertrouwen in de instellingen. Er bestaat een grote tegenspraak met een samenleving die wel het gelijkheidsbeginsel voorstaat, maar daar in werkelijkheid soms weinig van terechtbrengt.

In een toespraak in november 2005 refereert Agnes van Ardenne⁹ eerst aan de onlusten in de voorsteden van Parijs. Die zijn het theater van geweld. Maar ze wijst erop dat het gevoel bestaat dat de situatie verder reikt dan baldadigheid. Veel mensen in Frankrijk vinden dat zodra de rust is teruggekeerd, er iets gedaan moet worden aan de sociaal-

economische omstandigheden waar de bevolking van deze voorsteden dagelijks mee te maken heeft.

De minister neemt de deelnemers vervolgens in een denkbeeldige Thalys mee naar Afrika waar in een aantal landen zoals Ethiopië, Somalië, Eritrea, Soedan, Oeganda geweld aan de orde van de dag is. Ook daar bestaat een duidelijk verband tussen veiligheid, diepe armoede en ontwikkeling. Zelfs als er een eind gemaakt is aan het geweld, dreigt een gedeelte van Afrika weer snel in een chaos van geweld te vervallen. Deze landen zijn, volgens haar, de probleemwijken van de wereld en moeten geholpen worden de weg van duurzame ontwikkeling te bewandelen.

Ordemaatregelen als oplossing

In maart 2006 berichten Nederlandse kranten¹⁰ opnieuw over de voorsteden van Parijs, naar aanleiding van een nieuw voorval. Er heerst in die wijken een klimaat van uitzichtloosheid en gewelddadigheid. De mensen vertellen dat er sinds de rellen in november niets veranderd is. Er waren wel voornemens, maar ze zagen totnogtoe alleen maar busjes met oproerpolitie en een helikopter. In een andere wijk werd meer cameratoezicht beloofd.

In zijn essay over de 'Sociale herovering en de emancipatie van de onderklasse'¹¹ wijst Godfried Engbersen erop dat ook in Nederland het sociale vraagstuk nu vaak in verband gebracht wordt met (...) problemen van leefbaarheid en onveiligheid in stadswijken. In het beleid staat niet zozeer het wegwerken van sociaal-economische achterstanden centraal, maar vooral de gedrag- en overlastproblemen. Hij wijst op de indringende, offensieve aanpak. Vergaande interventies in het publieke domein en in de privé-sfeer van de bewoners worden niet geschuwd. Bestandskoppeling, cameratoezicht, opvoedingsondersteuning, preventief fouilleren en interventieteams tegen illegale bewoning zijn daar voorbeelden van.

Vandaar dat hij het begrip 'sociale herovering' introduceert die ook zichtbaar wordt in de krijgstaal die momenteel gebruikt wordt, met termen als stadsmariniers, interventieteams, hot spot gebieden, taskforces en zelfs safe havens. Sociaal beleid lijkt oorlog te zijn geworden.

De armen vragen om erkenning en respect¹²

Ierland heeft lange tijd ernstige armoede gekend. Toen het tot de Europese Unie toetrad, was het nog het armste land, met veel analfabetisme. Nu is Ierland een van de rijkste landen van de EU geworden. Men spreekt van de Keltische tijger, een economisch wonder.

De kracht van het land berust op het sterke gemeenschapsleven en de hechte familieverbanden. Veel mensen hebben nu werk gevonden, bezitten een huis, een auto en gaan op vakantie.

Een aantal mensen wacht echter nog op steun om te leren lezen en schrijven, op behoorlijke huisvesting... 'Het is het geweld van minachting en onverschilligheid.'

Wij kennen een arme wijk in Dublin, de Kersenbuurt. Er zijn geen voorzieningen, er is geen speelruimte, geen club voor jongeren, niets... Bij de school zijn er problemen met geweld. Auto's worden gestolen of in brand gestoken. De buurt staat bekend vanwege drugshandel en misdaad. Kinderen van 12 jaar doen het vuile werk. Er heerst veel wanorde. Het land heeft zich van deze wijk afgekeerd.

'Geweld brengt geweld voort.' We kennen een gezin dat om hulp heeft gevraagd, maar zonder resultaat. Het gezin is wanhopig. Ze zijn aan drugsbendes overgeleverd. Die brengen vernielingen aan in de huizen. Mensen komen in de gevangenis terecht en niemand bekommert zich om hen. Veel jongeren verliezen het leven.

Een vrouw die we kennen, Brigitte, is uit haar huis gezet vanwege activiteiten van haar zoon. Burenuden. De uitzetting vond plaats op grond van de 'wet tegen asociaal gedrag'.

Brigitte heeft geen mogelijkheid gehad in beroep te gaan, maar kreeg ook geen enkele steun of een aanbod elders te gaan wonen.

Met zes andere ouders heeft ze een 'zelfhulp groep' opgezet. Samen hebben ze een evenement georganiseerd voor de viering van 17 oktober, de Werelddag van Verzet tegen extreme Armoede, en er het woord gevoerd. Ze hebben gezegd: 'Dat kan zo niet langer.'

Welk respect hebben we voor deze gezinnen die hun situatie willen verbeteren?

Geen lapmiddelen, maar fundamentele maatregelen gevraagd

Het schijnt niet gemakkelijk in de voorsteden rond Parijs iets te ondernemen, want het onderwijsniveau van de jongeren bijvoorbeeld blijkt veel te laag voor bedrijven die hun wel een werkplek willen aanbieden. Verder zouden de vakbonden er niet aan willen meewerken om te bevorderen dat bij voorrang ervaren politiemensen en onderwijskrachten aangesteld worden in de moeilijkste wijken, bij jongeren die het het hardste nodig hebben.

Een van de gevolgen is dat jongeren er snel van school gestuurd worden bij moeilijk gedrag. Zo komen ze in een circuit van drugs en criminaliteit terecht. Een van de oplossingen die nu in de mode is, is om hun ouders hun kinderbijslag te ontnemen.

In zijn essay stelt Engbersen ¹³ een vijftal interessante maatregelen voor: steun arme kinderen, ontwikkel een stageplaatsenplan, doorbreek de eenzijdige samenstelling van lage inkomenswijken, zorg voor een sluitende aanpak van werk en bouw bruggen tussen de armen en de rest van de bevolking vooral op het gebied van werk en onderwijs

De radicale aanpak die Wresinski bepleit

Wat Wresinski in zijn tekst vooral naar voren brengt is dat de armste dezelfde verwachtingen heeft als ieder ander. Hij wil leven als ieder mens, maar wordt daarin belemmerd door de omstandigheden van diepe armoede. Op zijn manier, zonder veel middelen, tracht hij ook een graantje van welvaart en ontwikkeling mee te pikken, maar dat wordt hem verweten, wordt voor onverantwoordelijk gedrag aangezien.

Hij voelt zich onbegrepen en is slachtoffer van de enorme onwetendheid van zijn medemensen; toch is hij niet haatdragend. Hij zoekt een stevige, hartelijke hand. Net als de anderen ziet hij - misschien wel hartstochtelijker - uit naar een andere, nieuwe wereld.

Opmerkelijk in de tekst van Wresinski is ook dat hij de klemtoon niet legt op structurele maatregelen, regels van boven, maar de verantwoordelijkheid van een ieder benadrukt. Deze zienswijze komt tot uiting in een van zijn bekende slogans: 'Armoede is het werk van mensen, alleen mensen kunnen haar teniet doen.'

Die opvatting sluit de noodzaak van ingrijpende maatregelen niet uit; die zullen er eigenlijk vanzelf komen als de weg die Wresinski aangeeft, bewandeld wordt, dat wil zeggen als mensen zich echt persoonlijk gaan inzetten, een serieus engagement aangaan.

Die inzet reikt een stukje verder dan mentorschap of het begeleiden van arme mensen. De armen moeten een model naast zich hebben, mensen die echt respectvol, ruimhartig met hen willen samenwerken aan een wereld van rechtvaardigheid, liefde, waarheid en vrede. Dan zijn de armen niet degenen die op het goede pad gebracht of geholpen moeten worden, maar onze tochtgenoten naar die andere wereld. Samen ontwikkelen we een gelijkwaardig partnerschap, waar het samen delen en verdelen van al hetgeen we ontvangen hebben, aanhoudend beoefend wordt zodat alle dingen strekken tot het geluk van alle mensen. Voor Wresinski moeten we ons vereenzelvigen met alles wat de meest verstotenen aan waarheid, liefde en rechtvaardigheid bezitten.

Later, in 1987, liet hij dit ideaal beitelen in de Gedenksteen op het Trocadero ¹⁴ in Parijs met als oproep: *Zich verenigen om die rechten te doen eerbiedigen is een dure plicht.* Als we daartoe in staat zijn, laten we zien dat er andere oplossingen bestaan dan de vele gangbare vormen van geweld, namelijk het geweld van de liefde.

Noten

¹ Joseph Wresinski (1917 – 1988) richtte in 1957 ATD Vierde Wereld op. Hij heeft in zijn jeugd zelf ernstige armoede gekend. Als priester heeft hij heel arme gezinnen bij elkaar gebracht, eerst in het krottenkamp van Noisy-le-Grand (F.), later op vele andere plaatsen op de wereld. Ook heeft hij mensen uit alle denkrichtingen en met verschillende achtergronden opgeroepen om samen met de armsten op te trekken, en zo voor de menselijke waardigheid van een ieder op te komen. Op 17 Oktober 1987 bracht hij honderdduizend mensen bijeen op het Plein van de Rechten van de Mens (Trocadero) in Parijs, om een gedenksteen met die boodschap te onthullen.

² Deze medewerkers van de beweging noemen we ook volontairs. Ze stellen zich voor langere tijd beschikbaar om met en voor heel arme en uitgesloten bevolkingsgroepen te werken op plekken waar de beweging hen nodig heeft. Momenteel zijn rond de 400 mensen lid van dit 'Internationaal volontariaat' en werkzaam in een dertigtal landen

³ De tekst is gepubliceerd als voorwoord in 'La violence faite aux pauvres' (Geweld dat de armen wordt aangedaan) (Aide à Toute Détresse, Pierrelaye, 1968), Tijdschrift Igloo Science et Service, n° 39 – 40, februari, maart, april 1968, blz. 9 tot 19

⁴ In de tekst gebruikt Wresinski de term 'sub-proletariaat' en 'sub-proletariër'. Met dit woordgebruik wil hij afstand nemen van termen als 'probleemgezinnen' of 'onmaatschappelijke gezinnen' die toentertijd veel in omloop waren. De term sub-proletariaat brengt tot uiting dat deze mensen een deel van de arbeidende klasse vormen; ze maken deel uit van een bevolkingsgroep die echter geen aanspraak kan maken op de rechten die andere arbeiders hebben. In onze bewerking gebruiken we de term de armsten of de uitgeslotenen, om aan te geven dat het gaat om mensen die zelfs al wonen ze op verschillende plekken van de wereld, toch een situatie kennen die sterke gelijkenissen vertoont.

⁵ Matheus, 11 :12

⁶ De heer Fintan Farrell, directeur van het EAPN, Europees netwerk van verenigingen die tegen armoede strijden, tijdens een paneldiscussie over het onderwerp "Leiden armoede en uitsluiting tot geweld?" georganiseerd door het Vierde Wereld Comité bij het Europees Parlement, 14 december 2005, in het licht van de voorvallen rond Parijs.

⁷ Paul King tijdens een inleiding op de Algemene vergadering van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld, op 14 februari 2006. Paul King is een onderwijzer uit Zwitserland. Als lid van het volontariaat van ATD Vierde Wereld werkte hij een aantal jaren onder meer in Zwitserland, Frankrijk en Duitsland.

⁸ Fintan Farrell oc.

⁹ In een toespraak getiteld "The world's banlieues" uitgesproken op 15 november 2005 op het symposium van het European Centre for Conflict Prevention over de rol van de "civil society" bij conflictpreventie en vredesopbouw, te Utrecht, legt Agnès van Ardenne-van der Hoeven, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, het verband tussen veiligheid en ontwikkeling. Een samenvatting verscheen in de Volkskrant van 16 november 2005.

¹⁰ De Volkskrant van 15 maart 2006.

¹¹ Godfried Engbersen, 'Sociale herovering en de emancipatie van de onderklasse'. Dit essay is te vinden op de www.socialeagenda.nl/. Het is geplaatst op 11 februari 2006.

¹² Stuart Williams tijdens een inleiding op de Algemene vergadering van de Internationale Beweging ATD Vierde Wereld, op 14 februari 2006. Dhr Williams is een ingenieur uit Wales. Als lid van het volontariaat van ATD Vierde Wereld werkte hij in Frankrijk en Groot-Britannië. Hij is nu werkzaam in Dublin.

¹³ Godfried Engbersen, oc.

¹⁴ De Gedenksteen op het Trocadero in Parijs werd op 17 oktober 1987 onthuld. Ruim honderdduizend verdedigers van de mensenrechten waren daarvoor naar Parijs getogen. De tekst in de Nederlandse vertaling luidt: *'Waar mensen gedoemd zijn in armoede te leven, worden de rechten van de mens geschonden. Zich verenigen om die rechten te doen eerbiedigen is een dure plicht. Père Joseph Wresinski'*. Voor meer informatie, zie bijvoorbeeld: www.oct17.org/nl

¹⁵ mr. Ton Redegeld, lid van het internationaal volontariaat, maakt jarenlang deel uit van het internationaal secretariaat, belast met de vertegenwoordiging van ATD Vierde Wereld bij VN, Unesco, IAO, Raad van Europa en Europese Unie. Thans is hij voorzitter van de stichting ATD Vierde Wereld Nederland.

Publicaties van ATD Vierde Wereld

° ATD Vierde Wereld: *Een echte dialoog verandert ons leven*, Schrijnende armoede, participatie en toegang tot de fundamentele rechten voor een ieder (Pierrelaye/Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2006) Europees werkdocument.

° Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005). Eindverslag van het project 2004-2005, uitgevoerd in Nederland in het kader van het Europees Uitwisselingsprogramma fase II: "De armsten, onmisbare gesprekspartners in de armoedebestrijding en voor de toegang van allen tot de fundamentele rechten." (ref.2003/VP023/10094).

° ATD Vierde Wereld: *Wij zijn ook mensen* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1999)

° Van den Bosch-Höweler, Annie ea: *Armoede is niet terug, ze is nooit weg geweest* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1995), Vierde Wereld Visie n° 4.

° Rijn van, Henri: *Armoede: Noodlot of Onrecht?* (Den Haag, Babylon de Geus/ATD Vierde Wereld, 1995)

° Wresinski, Joseph: *De armen zijn de Kerk* (Antwerpen/Breda, Uitgeverij Unistad, 1984), vertaling uit het Frans door Ed Herkes en Eugène Notermans.

° Wresinski, Joseph: *De mensenrechten zijn ondeelbaar, de armsten bewijzen het!* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 1996) Vierde Wereld Visie n°6.

° International Movement ATD Fourth World: "*Valuing children valuing parents*", *Focus on family in the fight against child poverty in Europe* (Pierrelaye, ATD Fourth World, 2004) ISBN 0-9508514-6-9, bestaat ook in het Frans.

° ATD Fourth World: *How Poverty Separates Parents and Children: a Challenge to Human Rights* (Paris, Fourth World Publications, 2004) ISBN 2-913046-28-2 (bestaat ook in het Frans)

° Rosenfeld, Jona en Tardieu, Bruno: *Artisans of Democracy*, (Lanham, Maryland USA, University Press of America, 2000) (bestaat ook in het Frans)

° Rosenfeld, Jona: *Emergence from Extreme Poverty*, (Paris, Editions Quart Monde, 1989) (bestaat ook in het Frans)

° Unicef/ATD Fourth World: *Reaching the Poorest*, (New York, Unicef, 1999) (bestaat ook in het Frans)

De reeks Vierde Wereld Verkenningen brengt teksten uit van interviews, van Joseph Wresinski, boekbesprekingen, voordrachten en bijdragen over acties tegen extreme armoede. Er verschijnen 3 tot 5 nummers per jaar.

De nummers zijn:

No 1. Habets, John: *Zolang je niet naar mij luistert, vraaggesprek met Karel Staes* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2003) Vierde Wereld Verkenningen, september 2003.

No 2. Redegeld, Ton: *Op weg naar een VN Verdrag inzake Mensenrechten en Uiterste Armoede* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2003) Vierde Wereld Verkenningen, december 2003.

No 3. Van Rijn, Henri: *Mensenrechten, participatie en sociaal beleid, een speurtocht naar bouwstenen voor burgers, overheden en bedrijfsleven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2004.

No 4. Redegeld, Ton: *Zich ontworstelen aan uiterste armoede, een leidraad voor actie van Jona Rosenfeld* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, juni 2004.

No 5. Van den Bosch-Höweler, Annie: *Vakmensen werken aan de democratie. Hoe gewone mensen, gezinnen in extreme armoede en instellingen samen gaan werken om maatschappelijke uitsluiting de wereld uit te helpen*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2004) Vierde Wereld Verkenningen, december 2004.

No 6. ATD Vierde Wereld: *Hoe armoede ouders en kinderen uiteendrijft: een uitdaging voor de mensenrechten* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2005.

No 7. Hutter, Ingrid: *'t Zwervel: Springplank naar Solidair Samenleven* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, juni 2005.

No 8. Van den Bosch-Höweler, Annie: *Scheppen van een dialoog tussen hulpverleners en mensen die in schrijnende armoede leven*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2005) Vierde Wereld Verkenningen, december 2005.

No 9. Wresinski, Joseph: *De denkwijze van de armen: onmisbaar om armoede de wereld uit te helpen*. (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2006) Vierde Wereld Verkenningen, maart 2006.

No 10-11 Habets, John: *Een kruisbestuiving van praktijkervaringen van beroepskrachten en mensen in schrijnende armoede.* (Den Haag, ATD Vierde Wereld, 2006) Vierde Wereld Verkenningen, juni 2006.

Colofon

Vierde Wereld Verkenningen, **december 2006, nr.12**

Uitgave van de stichting ATD Vierde Wereld Nederland

Regentesseplein 13, 2562 EV Den Haag

tel 070 -361 57 87

e-mail: denhaag@atd-vierdewereld.nl

website: www.atd-vierdewereld.nl

verschijnt 3 - 5 per jaar; prijs van nummer 12: € 2 (inclusief verzendkosten: € 2,80)

postbankrekening 275 22 00 Den Haag

redactie: John Habets, Ton Redegeld

© ATD Vierde Wereld Nederland.

Voor overname is toestemming van de redactie nodig. De in deze uitgave gedane voorstelling van feiten en standpunten komt uitsluitend voor rekening van de auteur en geeft niet per se het gezichtspunt van de beweging ATD Vierde Wereld weer.

ISSN 1572-5537

trefw: (schrijnende) armoede, geweld, onrust, partnerschap, Vierde Wereld.

Bestelbon

Naam.....

Adres.....

Postcode Plaats

Telefoon.....

E-mail.....

- ◇ wenst informatie over ATD Vierde Wereld
- ◇ vraagt jaaroverzicht 2005 aan (verzendkosten € 1,60)
- ◇ wenst op de hoogte te blijven van toekomstige nummers van Vierde Wereld Verkenningen
- ◇ wil het kwartaalblad Vierde Wereld ontvangen
- ◇ wil lid, steunlid worden (respectievelijk: € 10, € 20, per jaar)

opsturen aan: ATD Vierde Wereld, Regentesseplein 13,
2562 EV Den Haag.

E-mail: denhaag@atd-vierdewereld.nl